

התפר הפרוס:

השתתפות חיל האוויר בלוחמת היבשה במלחמת שלום הגליל

למרות שיתוף
הפעולה
ההדוק בין
כוחות היבשה
לכוחות האוויר
במלחמת שלום
הגליל יצאו
שני הצדדים
בתחושת
החמצה. זו לא
נבעה מהעדר
שיתוף פעולה
אלא מההרגשה
כי בתנאים
שבהם נוהלה
המלחמה ניתן
היה להפיק
הרבה יותר
מהסיוע האווירי

אלוף אברהם רותם

לשעבר ראש מה"ד ומפקד גיס
נפטר בנובמבר 2006

ייחודה של מלחמת שלום הגליל

מלחמת שלום הגליל הייתה מלחמה יזומה. מלחמה יזומה יש כמה וכמה יתרונות צבאיים על פני מלחמה הנפתחת ביוזמת היריב. העיקריים שבהם: יוזם המלחמה בוחר את המועד שבו תפרוץ המלחמה, את הזירה שבה היא תתנהל ואת היקף האירועים - לפחות במהלכי הפתיחה. יתר על כן, היוזם יכול להתכונן למלחמה (לאמן את הכוחות, לאסוף מודיעין ייעודי רב, להכשיר את דעת הקהל הפנימית והחיצונית), להכין ולהוציא אל הפועל תוכנית הונאה ולהשיג הפתעה.

ישראל ניצלה היטב את העובדה שמדובר היה במלחמה יזומה:

- היא בחרה את הזירה שבה נוהלה המלחמה בשלביה הראשונים ואף את גזרות המשנה שלה.
- היא בחרה את המועד שבו היא נפתחה. מדובר היה בבחירה מוצלחת מבחינה בין-לאומית: במפרץ היו איראן ועיראק שקועות במלחמה ביניהן, העולם הערבי היה מפוצל באורח חסר תקדים (בין היתר בעקבות חתימתה של מצרים על הסכם שלום עם ישראל), ודעת הקהל בעולם התייחסה בהבנה ואף באהדה למאבק בטרור.

- דעת הקהל בארץ ובעולם הוכנה היטב לקראת המלחמה. דעת הקהל בארץ תמכה במלחמה בשלביה הראשונים, ואילו דעת הקהל במדינות הידידות לישראל התייחסה אליה בהבנה.

- הוכנה ובוצעה תוכנית הונאה. התוכנית אומנם בילבלה גם את דעת הקהל בישראל ובסופו של דבר פגעה בלכידות ובתמיכה הציבורית במלחמה, אולם אין בכך כדי לטשטש את העובדה שהיא אכן תרמה לא מעט כדי להפתיע את צבא סוריה בשלבי הפתיחה. צבא סוריה הובך ובשל כך הופעל בצורה מבלבלת.

- גיבוש התוכנית, ההכנות והאימונים לקראת המלחמה נמשכו זמן רב. כוחות היבשה והאוויר של ישראל פעלו בזירה זמן רב לפני המבצע והכירו אותה היטב. כתוצאה מכך נאסף ונאגר מודיעין רלוונטי רב ערך.

- פותחה מערכת יחסים תורמת עם גורמים ועם כוחות פנימיים בשטח המותקף. אף שמערכת היחסים הזאת הסתיימה בסופו של דבר בכי רע, היא תרמה בתחומים רבים לניהול המלחמה.

לכן אפשר לומר שמבחינת הדרג המדיני והדרג הצבאי הוכנס צה"ל למלחמה בתנאים כמעט אידיאליים, שספק אם ניתן יהיה לחזור עליהם בעתיד במלחמה כלשהי - אפילו יזומה.

ייחודה של המלחמה מבחינת חיל האוויר

חיל האוויר - כמו צה"ל כולו - נהנה מתנאי הפתיחה האידיאליים:

- יחסי הכוחות נטו לצידו במשך כל ימי המלחמה.
- כל שדות התעופה שלו היו שלמים ופעלו ללא הפרעה.
- הסכנה של תקיפת מטרות בתוך שטח ישראל הייתה קטנה ביותר.
- ניתן היה להפנות את חיל האוויר כולו לחזית אחת בלבד, ובעצם רק לחלק מאותה החזית.
- לא הוטלו עליו משימות של תקיפת תשתיות ומטרות אסטרטגיות בארצות האויב.
- הגזרה הייתה מוכרת היטב לרבים מהטייסים מפעילות ארוכה בשטח.
- לרשות חיל האוויר עמד עודף כוח בהשוואה למשימות שהוטלו עליו.
- חלקים נרחבים מהזירה היו ללא מערך נ"מ של ממש.
- חלק מהזירה היה מוגן באמצעות טילים נגד מטוסים, אולם חיל האוויר הצליח להשיג

מבחינת הדרג המדיני והדרג הצבאי הוכנס צה"ל למלחמה בתנאים כמעט אידיאליים, שספק אם ניתן יהיה לחזור עליהם בעתיד במלחמה כלשהי - אפילו יזומה

גם מעליו חופש פעולה בעקבות מאמץ מרוכז אחד.

- חיל האוויר נהנה מעליונות ברורה בתחום מערכת הבקרה והשליטה, הטכנולוגיה ורמת הטייסים.

עם זאת סבל חיל האוויר במלחמת שלום הגליל גם מכמה מגבלות בולטות:

- תחום אווירי מצומצם מאוד לפעולה שבו קשה היה להביא לידי ביטוי מלא את העוצמה האווירית של צה"ל. למשל, בגלל תחום הפעולה הצר ניתן היה לבצע רבות מהפעולות האוויריות רק בטור ולא במקביל. הממדים הזעירים של הזירה גם הקשו על פעולות התיאום באוויר.

- אילוצים מדיניים מנעו חופש פעולה במרחב ולא איפשרו לתקוף את שדות התעופה של הסורים. כתוצאה מכך נאלץ חיל האוויר להשיג את העליונות האווירית באמצעות לחימה מעל לאזורי הקרבות היבשתיים. ידיו של חיל האוויר היו כבולות במידה רבה במלחמה הזאת, והדבר חייב אלטורים

וחריוגות מהמודל הרצוי והיעיל של הפעלת הכוח.

ייחודה של המלחמה מבחינת כוחות היבשה

- הטופוגרפיה. דרום לבנון הוא חבל ארץ הררי שבו מעט צירי תנועה שקל לחסום אותם. שטחים רבים מכוסים בצמחייה צפופה או בשטחים בנויים נרחבים - מה שמגביל מאוד את יכולתן של העוצבות המשוריינות להביא את עוצמתן לידי ביטוי מלא.

- אוכלוסייה צפופה ומגוונת. צה"ל נלחם בתוך שטחים בנויים בצפיפות, ולכן נאלץ להשקיע משאבים רבים בפתרון בעיות הומניטריות קשות ומורכבות. הלחימה בתוך אוכלוסייה אזרחית האטה את קצב הלחימה והשפיעה על הפתרונות הטקטיים שנקטו כדי לפתור בעיות שהתעוררו תוך כדי הלחימה.

- אילוצים מדיניים מורכבים, שלעיתים קשה היה ליישם בשטח - למשל, הפקודה לנצור את האש מול הסורים (עד לשלב מסוים). כמו כן נאלצו כוחות היבשה להתמודד עם שינויים תכופים בכוונות הדרג הפוליטי ועם הפסקות אש שנכפו על הכוחות במועדים שרירותיים.

- אויב בעל אופי מיליציוני בחלק גדול מהזירה. חלק גדול מהלחימה התנהל נגד כוחות גרילה שהערימו בפני צה"ל את כל הקשיים המוכרים מטקטיקות הלחימה של כוחות בלתי סדירים.

- היו מקרים שבהם אילוצים מורליים פגעו ביעילות הלחימה. כוחות הוכנסו לעיתים ללחימה לא כי הם היו המתאימים ביותר, אלא כדי "לעשות איתם צדק" ולא "לקפח אותם" בעוגת המשימות שהייתה קטנה מדי נוכח שפעת הכוחות. ראוי לציין שהאילוץ הזה השפיע לא רק על הלחימה ביבשה, אלא גם על הלחימה באוויר. אך לעודפי הכוחות היה גם יתרון: השפע הזה איפשר לשבץ קציני מילואים מוכשרים ואיכותיים בתפקידים שהיו מיועדים לקצינים זוטרים מהם. הדבר הוסיף לביטחון העצמי (של הקצינים עצמם ושל הסובבים אותם) ותרם לאלתור פתרונות שנדרשו בשטח. אך היו לכך גם חסרונות - בעיקר בתחומי התקשורת וההפצה היעילה של המידע והתיאום.

מאפייני הפעילות האווירית במלחמת שלום הגליל

התנאים הייחודיים של המלחמה - הן מבחינת כוחות היבשה והן מבחינת כוחות האוויר - גרמו לכך שהפעלת הכוח האווירי הייתה שונה במלחמה

בדיון שהתפתח על הנתונים שהוצגו אמר ראש מה"ד, שהוא אלוף בכוחות היבשה והאחראי מטעם צה"ל על סיכום לקחי המלחמה, כי "על-פי סקר של חיל החימוש שבידי רק טנק סורי אחד מתוך 200 המצויים בידינו נפגע מחימוש אווירי". מפקד חיל האוויר ענה לו מייד כי "עשינו סקר משלנו, ומדובר ב-40 טנקים ולא באחד".

לדעתי אין אפוא שום טעם לעסוק היום, 25 שנה אחרי מלחמת שלום הגליל, בתיאור הכרונולוגי של ההתרחשויות, יום אחר יום, או בנתונים הטכניים כמו אלה שהוזכרו לעיל. נכון יותר לדעתי להצביע על בעיות מהותיות שתקפותן לא פגה גם כיום. בראש ובראשונה יש לזכור כי למרות עבודה משותפת רחבת היקף ולמרות הישגים החשובים שהושגו בתחום של שיתוף הפעולה, יצאו שני הצדדים מהמלחמה בתחושה של חוסר שביעות רצון ואפילו של תסכול מסוים. ההרגשה הזאת נובעת מההערכה כי בתנאים שהיו ניתן היה לעשות הרבה יותר. בהמשך המאמר אני מציע הסבר לתחושה הזאת ומציג כמה לקחים.

בסיס המבוכה ואי-ההבנות: מושגים תורתיים שונים

כאשר יצאו כוחות היבשה והאוויר למלחמת שלום הגליל, נשאו כוחות היבשה את מטען הציפיות הנובע מהמושג "שיתוף פעולה", ואילו חיל האוויר השתית את מערך שיקוליו ואת הפעלת הכוח שלו על המושג "השתתפות". ההגדרה המילונית של שיתוף פעולה היא "שילוב מאמץ של אנשים ושל אמצעים כדי להשיג תוצאה לתועלתם המשותפת" וגם "לעבוד או לפעול יחד להשגת מטרה משותפת". מילון ובסטר מרחיק לכת ואומר כי "זהו המצב של אורגניזמים החיים יחד במושבה וכי התועלת ההדדית שהם מפיקים מכך גדולה מאי-הנחות שבציפיות היתר".

מונח נלווה קבוע לשיתוף פעולה הוא "סינרגיה", כלומר ההנחה כי השלם גדול מסך חלקיו, שכן יכולות חדשות הנובעות משיתוף הפעולה אינן קיימות בהעדרו. בבסיס המונח קיימים משימה מוגדרת, תפקידים מוגדרים, התניה ותלות הדדית.

ההגדרה המילונית ל"השתתפות" היא "לקחת חלק", לחלוק עם מישהו משהו. וישנה גם ההגדרה: "זהו מצבו של שחקן שמופיע בהצגה". מדובר במושג הרבה יותר רופף, הרבה פחות מחייב מהמושג "שיתוף פעולה". אפשר להחלט להשתתף באותה הצגה בלי להיות עם שחקן אחר אפילו פעם אחת על אותה במה. יותר מכך, אפשר להצליח מאוד בביצוע התפקיד גם אם השחקנים האחרים משחקים הרבה פחות טוב ואפילו אם ההצגה כולה אינה טובה. אפשר לזלזל בסמנטיקה, אולם

עשן עולה מבתי צור לאחר ההפצצות | בחינה אובייקטיבית של תוצאות הלחימה מעלה כי בעוד שחיל האוויר רשם לזכותו הישגים יוצאי דופן באיכותם בתחומים אוויריים נטו, הרי אי-אפשר לומר אותו הדבר על הישגיהם או על הצלחותיהם של כוחות היבשה

במלחמת שלי"ג, חיל האוויר רשם לזכותו הישגים יוצאי דופן באיכותם בתחומים אוויריים נטו, כגון תקיפת הטילים וירודט מטוסי האויב

של מטוסים פנויים ומחומשים בשטח וגם לא על שיעורי ההצלחה של הגיחות האלה. כל מה שאנחנו יודעים הוא כי לעיתים נוצלו הגיחות האלה ביעילות רבה ולעיתים הן פשוט בוזבזו. כמו כן אין לנו נתונים מוסמכים על האפקט שהשיגו עשרות - ואולי מאות - גיחות שהופנו נגד מטרות שטח באמצעות פצצות רגילות או נפלים. המשוב היחיד שיש לנו הוא שהיה להם אפקט פסיכולוגי חשוב - אם כי לא ידוע לנו אם הכוונה היא שההפצצות עודדו מבחינה פסיכולוגית את כוחותינו או עירערו את המורל של האויב.

רצינו לדעת כמה מהמטרות הקשות - דוגמת טנקים - נפגעו מחימוש שנורה מהאוויר וכמה מהן נפגעו מחימוש שירו כוחות היבשה. אבל אפילו הניסיון הזה הניב בסופו של דבר לא יותר מאשר רשומון מעניין אבל חסר כל תועלת.

אגתה כריסטי אמרה פעם כי "כאשר שניים כותבים ביחד ספר, תמיד נדמה לכל אחד מהם שהוא נשא במרבית החובות והדאגות בעוד שהשני זכה בכל התהילה והקרדיט". לשם המחשה: בסוף ספטמבר 1982, כלומר חודשיים-שלושה לאחר תום המלחמה, נערך כנס לסיכום לקחי חיל האוויר.

הזאת מכל מה שהכרנו במלחמות העבר של ישראל: בשבוע העיקרי של הלחימה, בין 4 ביוני ל-11 ביוני 1982, היו גיחות הסיוע לכוחות היבשה 56% מכלל הגיחות. רק 25% מהגיחות היו למטרות פטרול וירודט ו-7% נועדו לתקיפת מערך הטק"א. לשם השוואה: במלחמת יום הכיפורים הוקצו 45% מהגיחות לסיוע לכוחות היבשה, 39% מהגיחות היו למשימות פטרול וירודט ו-2% לתקיפת טילים. בכל המלחמה - עד 12 באוגוסט - היו גיחות הצילום, הגיחות למטרות ל"א ולמטרות שונות אחרות כ-27% מכלל הגיחות, לעומת 2% בלבד במלחמת יום הכיפורים.

ההשקפות השונות על תרומת חיל האוויר לכוחות היבשה

בחינה אובייקטיבית של תוצאות הלחימה מעלה כי בעוד שחיל האוויר רשם לזכותו הישגים יוצאי דופן באיכותם בתחומים אוויריים נטו, כגון תקיפת הטילים וירודט מטוסי האויב, הרי אי-אפשר לומר אותו הדבר על הישגיהם או על הצלחותיהם של כוחות היבשה. אולם הנושא הזה חורג מתחום המאמר, והוא מוזכר רק כדי לשמש מדד להערכת הפעילות המשותפת.

קשה מאוד להגיע לחקר האמת בכל הנוגע לסיוע שהגיש חיל האוויר לכוחות היבשה. למשל, אין לנו נתונים על שיעור הגיחות שתואמו ואושרו, אך לא בוצעו בגלל סיבות מבצעיות אוויריות. אין לנו נתונים על שיעור הגיחות ש"נדחפו" לכוחות היבשה ביוזמת חיל האוויר כתוצאה מהצטברות

אז אפשר לדבר על לוח זמנים מדויק... אבל כשאתה מנהל את הכול באותו מקום, לא יכול לצאת עם מטוסים קדימה 100 מייל או 50 מייל, להשמיד שדות תעופה רלוונטיים, לפטרל שם ולעשות את קרבות האוויר שם, אז בעיית הזהיוו הופכת להיות דומיננטית, בעיית הקרב האווירי היא דומיננטית, ולכן בכל פעם שיש לך ספק, אתה פשוט מוציא את הכוחות האחרים מהגזרה. מגבלה בשל גזרה גיאוגרפית קטנה, שהפעולה בה מוגבלת גם מבחינה מדינית, מכתיבה את כל שיטת הפעולה. זוהי נקודת מפתח בכל ההבנה של מתאר הלחימה".

לרוע המזל כל הנושא הזה הוא "חור שחור" מבחינתם של המפקדים ביבשה. אלה אינם מכירים את המורכבות של המגבלות המוטלות על חיל האוויר ואינם מודעים להן. יותר מכך, גם מערך הקת"אים - רובם ככולם אנשי אוויר ותיקים - אינו מבין את המצב עד תומו. הר גדול של טענות ושל אי-הבנות היה נמנע אילו השכיל חיל האוויר לצפות מראש את האפשרות שיווצר מצב כזה ולשתף בבעיה הפוטנציאלית הזאת, כבר בשלב ההכנות, (לפחות בידע) את כוחות היבשה.

וישן אי-הבנות על רקע מקצועי. הנה דוגמה לאחת

3. יש צורך בהזרמת מידע חדדית ושוטפת לפני הלחימה ובמהלכה.
4. יש לשמור על פרופורציות נכונות בין היעילות לגמישות במתן סיוע ובקבלת סיוע.
5. יש להקים מנגנוני החלטה בעלי סמכות להורות ולקבוע בעיתות מצוקה.

הבנת אורח הפעולה של השותף

מאחר שמדובר במערכת יחסים בין מסתייע למסייע, הרבה יותר קריטי שהמסתייע יבין את אורח הפעולה של המסייע מאשר ההפך. כשם שאין איזון במערכת היחסים, כך גם אין איזון במידת הקריטיות של הבנת אורח הפעולה של השותף. במה מדובר? להלן דוגמה עקרונית: מהי המשמעות של מגבלה מדינית שלא לתקוף בסוריה? הסביר רמ"ח מבצעים בחיל האוויר: "במלחמה שיש לה מגבלות מדיניות חד-משמעיות, שלפיהן אנחנו לא יכולים לתקוף שדות תעופה ולא יכולים לנהל קרבות אוויר בעומק שטח האויב, אנחנו מזמינים את קרבות האוויר מעל גבו של הלוחם הקרקעי... במתאר לחימה שונה, שבו אנחנו יכולים להיכנס לעומק שטח האויב, משתנה גם מתאר הסיוע ההתקפי...

להערכת חלק נכבד ממכלול התסכולים, המבוכה ואי-ההבנות בין כוחות היבשה לחיל האוויר במלחמת שלום הגליל נבע מתפיסותיהם הבסיסיות השונות את הדרך שבה יפעלו ביחד במלחמה ומהגדרות השונות שנתנו למושגים שונים. היחסים בין כוחות היבשה לכוחות האוויר אינם - במהותם הבסיסית - יחסים בין שווים. צריך להיות אירוע מאוד מיוחד שבו כוח יבשתי מסייע בפועל לכוח אווירי להשיג את משימתו. לעומת זאת המצב ההפוך הוא בעצם שגרת הלחימה המשותפת של שני הגורמים האלה.

בלי להסתכן בפסיכולוגיה בגרוש אני טוען שכנראה כל מטען הרגישות הקלאסי שבין המסתייע למסייע צובע את מערכת היחסים הזאת. זה מתחיל בהכחשת הצורך: מפקד בכיר מאוד אמר בעדותו כי "לא היו לו שום אכזבות מחיל האוויר במלחמה, משום שלא היו לו שום ציפיות ממנו". זה נמשך בהתעלמות: קצין בדרגת תא"ל, טייס מפורסם, שהיה צמוד למפקד הגיס במלחמה אמר בכנס ספ"כ לסיכום לקחי חיל האוויר: "חיל האוויר מעוניין לסייע - כך מאמינים בכוחות היבשה - אבל הגיס לא קיבל סיוע אווירי ולא ידע שזה בגלל מגבלות מדיניות ואמ"ט". בפועל כמובן הופנו מאות גיחות לסייע אווירי בגזרת הגיס.

לעיתים ישנו ניסיון להעביר את האחריות: מערכת פעילות ענפה מאוד של מפקדים בכירים, שנמשכה שעות, נועדה להביא את חיל האוויר לפעול בגזרת סולטאן יעקוב, בעוד שהיה מקום להטיל ספק רב ביכולתו של חיל האוויר לתת את התשובה היעילה במקרה הזה. באותן השעות נמצאו בשטח בעמדת המתנה כוחות יבשה גדולים מאוד, אך הם לא הופנו אל הכוח שנקלע למארב בסולטאן יעקוב כדי לפתור את הבעיה, אלא נתנו רק סיוע ארטילרי. הסיבה: כנראה הסתמכו על כך שהפתרון יגיע בסופו של דבר מהאוויר.

והנה עוד דוגמה לטענה של איש יבשה נגד חיל האוויר שמקורה באי-הבנה בסיסית כיצד פועלים כוחות אוויר: באותו כנס ספ"כ לסיכום לקחי חיל האוויר מתח ראש מה"ד ביקורת על רוח הלחימה הפחדנית כביכול של חיל האוויר. הוא אמר כי "באנלוגיה לקרב היבשה חיל האוויר צולף מרחוק, אך נמנע מלקצר טווחים ואינו דבק במשימה".

מה צריך היה לעשות - ולא נעשה במידה מספקת במלחמת שלום הגליל - כדי שיושג שיתוף פעולה יעיל בין כוחות היבשה לחיל האוויר? לדעתי, כדי לשפר את שיתוף הפעולה בין שני הכוחות יש לפעול בחמישה תחומים שונים:

1. כל צד צריך להבין את אורח הפעולה של שותפו.
2. כל צד צריך להבין את סדרי העדיפויות של שותפו.

עמדת טילי SA-6 סורית שהושמדה על-ידי חיל האוויר | בראש סדר העדיפויות של חיל האוויר עומד הצורך להשיג חופש טיסה באמצעות השמדתו או שיתוקו של מערך הטק"א ובאמצעות השגת עליונות אווירית, כלומר באמצעות ניהול הקרב האווירי נגד מטוסי האויב

הבנת סדר העדיפויות של השותף

סדר העדיפויות היבשתי נגזר, כמובן, ממבחן התרומה ליעילות הקרב היבשתי. בראש הסולם הזה עומד הסיוע בזמן הנכון. בלשון עדותו של תא"ל, שרינר ותיק ומנוסה: "הקרב מוכרע ביבשה. הסיוע נחוץ בהסתערות. הבעיה העיקרית היא התזמון".

במקום השני עומדת רלוונטיות הסיוע לקרב הספציפי. מפקד יבשתי במערך השדה המזמין סיוע מצפה עקרונית שהסיוע הזה יפתור לו בעיות שאין ביכולתו לפצח או שהוא יתקשה מאוד לפצחן. מדובר לרוב במטרות ספציפיות, בדרך כלל בגזרה המיידית שלו. הציפייה שלו היא שהסיוע ינתן בתוך מסגרת זמן התואמת את תוכנית הפעולה שלו. נכון, כל מפקד יבשתי מעריך מאוד שמייס ידיוותיים ומבין את התועלת שתצמח לו במהלכים הבאים מכך שהכוח האווירי מכין את שדה הקרב, אבל כשהוא מזמין סיוע לא זה סדר העדיפויות שלו.

בעדותו דחה רמ"ח מבצעים אוויר בזעם את

מטוסים חמושים הביתה, אלא גם לכעס הדדי רב ולטענות רבות משני הצדדים. זה המקום לציין שיש סיכומים של דיונים משותפים שהתקיימו לפני המלחמה שבהם נקבע במפורש ובאופן חד-משמעי שבערים יתקוף חיל האוויר רק מטרות שמוגדרות "יעד להפצה נקודתית".

דוגמה נוספת להעדר הבנה מקצועית: לפני המלחמה פיתח חיל האוויר אמצעים שאיפשרו לו להפציץ במדויק בלילה בלי להשתמש בנורים. בתכנון נחיתת הלילה של עוצבת האש נקבע שיינתן סיוע אווירי. המטוסים אכן הגיעו לשטח, הסיוע היה נחוץ, אבל המפקד הימי, שלא היה מודע ליכולות החדשות של חיל האוויר, סירב בתוקף לקבל את הסיוע. הוא היה משוכנע שהסיוע ילווה בירי של נורים וחשש שההנרה תאפשר לאויב לגלות את הכוח הימי. כל ההסברים לא הועילו, ואחרי שמפקד חיל הים התקשר לרמשלי"ט (ראש מוצב השליטה המרכזי של חיל האוויר) וגיבה את דרישת המפקד שלו, חזרו המטוסים בלא שביצעו את המשימה.

מהן: אבן היסוד בכל התפיסה האווירית ההתקפית היא "המטרה". גם כשהטייס תוקף מטוס אחר וגם כשהוא תוקף מטרה קרקעית, הוא תמיד מחפש מטרה ומתכוון לפגוע בה. לכאורה צריך היה העניין הזה להיות מאוד מובן בכוחות היבשה, שהרי מרבית המפקדים פקדו על עוצבות משוריניות, שהתפיסה הבסיסית שלהן בעצם דומה: גם הטנק מחפש מטרות ופועל כדי לפגוע בהן. אך למרות הדמיון הזה רבים מהמפקדים ביבשה אינם מבינים משום מה את אורח הפעולה הבסיסי הזה של הטייס ורואים בסיוע האווירי ארטיילריה אווירית. זה מה שמשתמע בעצם מבקשות סיוע בנוסח: "תרדו על העיר" או "תרחיבו את הרחובות".

כך למשל העיד רמ"ח השתתפות בחיל האוויר בדיון לקחים: "בקשות סיוע בנוסח 'תשכיבו שכונה' כזאת או אחרת איפיינו את כל האירונות (קציני היבשה). לשם המחשה: אחד הכוחות האוויריים התבקש 'להשכיב' את הפקהני (מחנה פליטים)". הבדלי הגישות האלה לא רק שהביאו למקרים של זריקת חימוש לים או לחזרתם של

ההערכה שמעניקים לו כוחות היבשה. בלשונו: "את נושא ההוקרה אני דוחה לחלוטין. אנחנו לא מחפשים תעודת כבוד". הסיבה לזעמו ברורה. בדיון פנה אליו מפקד הגיס וביקש ממנו שיציג מה עשה חיל אוויר בעבור הגיס והדגיש כי אינו רוצה שיציגו "הכול", אלא "רק מה שנעשה ממש מול הגיס". רמ"ח מבצעים הגיב בזעזוע: "אדוני, אני בשוק מהשאלה... התמוטטה לי פה אגדה שלמה... התקיפה שהייתה כאן לא שייכת? וקרב האוויר שהתחולל מעליכם לא קשור? והטילים שהיו פה לא שייכים? אי אפשר לחתוך את חיל האוויר לרצועות קטנות ולמדוד את חלקו ברצועה גיאוגרפית קטנה בלוח זמנים חלקי. פשוט אי אפשר".

בראש סדר העדיפויות של חיל האוויר עומד הצורך להשיג חופש טיסה באמצעות השמדתו או שיתוקו של מערך הטק"א ובאמצעות השגת עליונות אווירית, כלומר באמצעות ניהול הקרב האווירי נגד מטוסי האויב. בעדיפות שנייה נמצא הניצול היעיל של הכוח האווירי להשמדת מטרות על הקרקע. הכוונה היא למטרות שמעבר לקו התיאום עם כוחות הקרקע, ובכלל זה אמנעה, מטרות אסטרטגיות ומטרות הקשורות להכנת שדה הקרב היבשתי. רק במקום השלישי בסדר העדיפויות נמצא הסיוע הקרוב לכוחות היבשה.

סדר העדיפויות הזה אין משמעותו שלא יוקצה כוח לסיוע קרוב, אלא שהוא יוקצה אחרי שיסתיימו שאר המשימות. יתר על כן, סביר להניח שבכל עת יוקצה כוח כלשהו לסיוע קרוב.

במילים אחרות: המשמעות של סדר העדיפויות הזה הוא שבכל עת - אלא אם יהיו פקודות מפורשות אחרות - כאשר משימת הסיוע הקרוב תפריע או תסכן משימה אחרת, או שרמת הסיכון למטוסים תגדל בגלל ביצוע ברזומני של המשימות האחרות, יידחה הסיוע הקרוב. מפקד אוגדה משוריית הממתין לסיוע אווירי שהוזמן, אושר ואמור להגיע בכל רגע, ושאי-הגעתו מעכבת את פעולתם של מאות טנקים ושל אלפי חיילים, מתקשה להבין את סדר העדיפויות הזה. הוא יודע רק דבר אחד: הקת"א שלו הודיע לו שהסיוע האווירי לא יגיע.

זה המקום לציין שלא רק שיקולים של הפעלת הכוח האווירי יכולים לגרום לבעיה כזאת. ייתכן, למשל, שהפיקוד - משיקולים של הפעלת כוחות היבשה דווקא - יחליט להעביר סיוע אווירי המיועד לאוגדה מסוימת לאוגדה אחרת. גם במקרה כזה, ובהעדר מידע, סביר מאוד להניח שמפקד הכוח היבשתי יטיל את האשמה על חיל האוויר.

הצורך בהזרמת מידע הדדית ושוטפת

המידע שמקורו בכוחות היבשה והדרוש לחיל האוויר לצורך ההשתתפות הוא במהותו טכני: דפי מטרות, קו תיאום, קו כוחותינו, מיקום הכוחות

באזורי סיוע קרוב. רק לעיתים רחוקות מדובר במידע בעל אופי מבצעי - כמו בסיוע מוכוון. המידע שמקורו בחיל האוויר והדרוש לכוחות היבשה לצורך ניהול הקרב שלהם הוא אינפורמטיבי-מבצעי במהותו: האם יהיה או לא יהיה סיוע אווירי לקרב הרלוונטי, מתי יהיה הסיוע, איזה סיוע זה יהיה, האם המטרות שסומנו אכן הותקפו? מהן תוצאות ההתקפה? מהן ההשלכות של התקיפות האוויריות בשטח על נתוני הקרקע (גשרים שנהרסו, מעברים שנחסמו, כבישים ששובשו) ועל נתוני האויב (כוחות שנפגעו, מטרות שהושמדו). ההתייחסות הבסיסית בחיל האוויר למידע הזה היא כאל נתונים שהם תנאי לפעולה. כפי שכבר צוין, בלי מטרות אין תקיפה, בלי קו כוחותינו אין סיוע מתואם, בלי קו תיאום אין חופש פעולה אווירי לתקיפות על הקרקע וכד'.

ההתייחסות בכוחות היבשה למידע הזה מזכירה את הסיסמה הידועה של דפי זהב "אם אתה לא שם, אתה לא קיים". כלומר, אם אין מידע על תקיפת המטרות, משמעות הדבר שהן לא הותקפו; אם אין מידע על סיוע אווירי זמין, פירושו שתוכנית המבצע מתעלמת מהאפשרות הזאת; אם אין מידע

המידע שמקורו בכוחות היבשה והדרוש לחיל האוויר לצורך ההשתתפות הוא במהותו טכני

על שינויים שחלו כתוצאה מפעולות חיל האוויר, פירוש הדבר שאין שינויים כאלו וכד'. הגישה הזאת גורמת, כמובן, לבזבוז משוע של זמן ושל אמצעים, וזהו גם המקור לגישה המסורתית והאבסורדית בכוחות היבשה הרואה בסיוע האווירי בונוס ולא תנאי לביצוע.

אגד ארטילרי, המעסיק במשך שעה מטרות שהותקפה בהצלחה עשר דקות לפני כן באמצעות כוח אווירי, מבזבז זמן מבצעי יקר, מאות פגזים יקרים שאולי לא יהיה להם תחליף לקראת סוף המלחמה וגורם לעומס מיותר של שיירות תחמושת בכבישים העמוסים ממילא מעבר לקיבולת שלהם. וחמור מכך: אין כמעט שום סיכוי שהעניין הזה ייוודע ויחקר מאוחר יותר.

שדה הקרב אינו קופא על שמריו. כאשר אוגדה משוריית מעכבת מהלך כדי להמתין לסיוע אווירי, המצב אינו נותר סטטי, והיערכות חדשה של האויב עלולה ליצור קושי גדול יותר מזה שבגללו ממתנים לסיוע האווירי.

מעניין לצטט דווקא את הקת"אים, שהם אנשי אוויר הצמודים למפקד היבשתי ולחוצים בין שתי המערכות האלה. אומר אל"ם ותיק מאוד, קת"א באוגדה: "כוח אווירי חייב לדווח על משימות שהוא

מבצע במרחב העניין של האוגדה. זה חיוני. בין אם המטוסים פגעו ובין אם לאו הפעולה שלהם אינה ברכה לבטלה. יש לה השפעה, וזו מובאת בחשבון גם בתכנון הקרב וגם בנייהו. צריך להתייחס להפצצה לא כאל הנחתת פצצות אלא כאל הנחתת גדוד טנקים. מישוהו היה מעלה על דעתו שלא להודיע לאוגדה על כך? אם זה במרחב ההתעניינות של האוגדה, חייבים להודיע לה על כך. אם היא לא יודעת, אז במקרה הטוב היא פועלת כאילו שום דבר לא קרה".

במילים אחרות: לקת"א יש ציפיות ברורות מהמערך האווירי לעדכן אותו בהתרחשויות הרלוונטיות לאוגדתו. רק כדי להמחיש את הבדלי הגישות הנה מה שמעיד מפקד המשל"ק (מוצב שליטה קדמי) בפועל במשך כל תקופת ההכנות למלחמה: "כמו שאני הבנתי את ייעודו של הקת"א - תפקידו הוא לתת לחיל האוויר תמונת מודיעין מרמת האוגדה אחורה... לתת את מיקום כוחותינו, את קו כוחותינו וכד', לתת את העדיפויות של האוגדנר שלו כדי שיהיו משקל נגד לעדיפויות הפיקוד... זהו, זה כל עניין הקת"א".

יעילות מול גמישות: הנוהל מול המציאות

נוהל הוא בדרך כלל הדרך האופטימלית לביצוע תהליך עתיר גורמים משפיעים בתנאי שגרה או התשובה לניהול אירועים צפויים שבהם עלול להתפתח מצב בלתי רצוי בתנאים של לחץ ושל זמן מוגבל. תכלית הנוהל היא למנוע את האפשרות שלאורך התהליך יישכחו גורמים שזניחתם תפגע ביעילות התהליך. כמו כן הוא מיועד לנטרל השפעה מקרית של עמדות סובייקטיביות או של נטיות לב. מאמץ רב הושקע גם בחיל האוויר וגם בכוחות היבשה כדי להנחיל למפקדי הכוחות ביבשה את הנוהל לבקשת סיוע אווירי בלחימה. הנוהל היה אמור להעלות את רמת ההבנה לאורך הפעולה של הפרטנר ולהבטיח תנאים שיגרמו לכך שהסיוע יהיה יעיל ביותר. הקביעות התורתיות העיקריות ברמת השדה היו:

1. יש להסתמך על בנק מטרות משותף כדי להבטיח שפה אחידה וקצרה בין המסייע למסתייע.
2. האחריות לבחירת המטרה היא על המסתייע; האחריות להתאמת החימוש למטרה היא על המסייע.
3. יש להעדיף את התדריך בבסיס על התדריך בתא הטייס, כלומר יש להעדיף את הנוהל המלא על פני הנוהל המקוצר.
4. יש להעדיף את משיכת הסיוע ביוזמת המסתייע על פני דחיפת הסיוע ביוזמת המסייע.
5. יש להעדיף סיוע מתואם על פני סיוע מוכוון.

מסוק "יסעור" בסיוע צמוד לסוללת ארטילריה | במלחמת שלום הגליל היה שיתוף הפעולה בין כוחות האוויר לכוחות היבשה בהיקף נרחב ביותר ובמגוון צורות גדול

שאין לפתרון הזה תחליף באותו מצב, אולם ללא ספק הוא מעביר עומס אחריות רב על כתפיהם של הקת"אים ויוצר תלות גבוהה - אולי גבוהה מדי - של יעילות הסיוע ברמתו של הקת"א וביכולתו לתרגם את הפקודות הבעייתיות שהוא מקבל מהמפקד היבשתי למטרות אוויריות בזמן הקצר מאוד העומד לרשותו.

אמר מפקד טייסת שהוא גם רמ"ח השתתפות בחיל האוויר: "התחושה שלי היא שזה יכול לעבוד. וזה גם עבד בהרבה מקומות. לדעתי זה תלוי בערמומיות של הקת"א. למשל הקת"א של אוגדת געש בצידון הבין שאת הפקודה של האוגדונר לפתוח את הכביש צריך לבצע ושטייסים לא יתקפו אם הוא לא יגדיר להם יעד נקודתי. אז הוא הופך את ההגדרה הלא קבילה של המפקד שלו להגדרה קבילה של כמה מטרות נקודה, שתקיפתן אכן שירתה בסופו של דבר היטב את המטרה שביקש האוגדונר להשיג: פתיחת הציר. כל זה בלי שהוא עצמו ראה את המטרות".

צריך להוסיף כאן גורם מקל חשוב: למעשה מרבית המטוסים שהגיעו כדי לסייע נשאו פצצות ברזל, וברוב המקרים זה אכן היה החימוש הרלוונטי. אילו פני הדברים היו שונים, ונושא החימוש היה הופך לגורם במשוואה, ייתכן שהסיבוך היה מגיע

ואמור להתבצע בשליטתו ובפיקוחו של המשל"ק. סיוע מוכוון, שהתורה רואה בו סיוע פחות יעיל, אמור להתבצע בשליטת הקת"א באוגדה.

בפועל משלח המשל"ק מטוסים לשטח על-פי הקצאה גלובלית לאוגדות, הטייסים מתקשרים מהמטוסים לקת"א, מודיעים שהם בדרך אליו למתן סיוע ומבקשים מטרות. בתגובה נוהגים הקת"אים להעביר לטייסים מטרות שהם עצמם אינם רואים, והטייסים מזהים את המטרות האלה על-פי דפי מטרה בתא הטייס ותוקפים אותן. כלומר למעשה מתבצע סיוע מתואם באמצעות הקת"אים, בעוד שלדעת מרבית המפקדים, אם לא כולם, סיוע כזה המתבצע באמצעות המשל"ק יעיל הרבה יותר.

הסיבה האמיתית, כנראה, לנוהל הזה היא הלחץ הנובע משעון הדלק במטוסים, הזמן המבצעי הקצר והרצון לחלק את העבודה ביעילות. באותו הזמן ובמקביל מופעלות גיחות סיוע רבות באמצעות המשל"ק עצמו נגד מטרות שנתבקשו שעות קודם לכן על-ידי האוגדות. אלא שלאוגדות אין לרוב שמץ של מושג שהגיחות שהזמינו אכן בוצעו.

אפשר לראות בבירור שיש כאן העדפה של הגמישות בקבלת הסיוע, למרות המגבלות הקיימות, על חשבון היעילות שבקבלת הסיוע בנוהל הרגיל. ייתכן

ברמת המטה הקביעה החשובה הייתה שהמשל"ק הפיקודי הוא הגורם האווירי הישיר המתווך בין הדרישה הבאה מהכוח היבשתי לגורמים המסייעים בחיל האוויר. בין היתר עליו לבדוק את התאמת המטרות ליכולת האווירית, לבצע ניפוי ראשוני של הדרישות, למיין אותן על-פי סדר עדיפויות פיקודי, להקצות את כוחות האוויר ליחידות השדה הספציפיות ולבסוף לפקד ולשלוט בפועל על הסיוע המתואם בגזרה הפיקודית.

זוהי התורה. בפועל - כתוצאה מהתנאים המיוחדים שכבר צוינו לעיל - הפך הסיוע בדחיפה, כלומר ביוזמת המסייע, להיות רוב הזמן הסיוע השכיח. כלומר המציאות הייתה שמטוסים, שיצאו למשימה מוגדרת ומתודרכת ולא ביצעו אותה בגלל שיקולים אוויריים, הוחזרו לאחור והופנו מחדש לסיוע, אבל לא למשימות המוגדרות שאליהן יצאו, אלא למשימות חדשות שנקבעו על-פי שיקולים של יעילות ההפעלה האווירית. המדד העיקרי ליעילות הזאת היה הקיבולת של הנפח האווירי מעל לגזרה.

למעשה התפתחה במשך המלחמה שיטה שאולי אינה רעה כלל, אלא שהיא אינה מה שכתוב בתורה, וההכשרה וההצטיידות לא הותאמו לדרישותיה. על-פי התורה, סיוע מתואם עדיף על פני סיוע מוכוון

לרמה של חוסר יעילות ממש.

סמכות פיקודית משותפת לחריגה מרמות הסיכון המקובלות

הבעיות והקשיים בכל מערכת מתחדדים ובולטים בשעת סכנה ובעיתות מצוקה. כוחות היבשה וחיל האוויר קובעים - כל אחד לעצמו - מהן רמות הסיכון שהם מאפשרים לכוחות לקחת על עצמם. כשחיל האוויר קובע כי לא יבוצע סיוע מוכוון באמ"ט או מטיל מגבלות על סיוע מתואם באמ"ט, השיקול המנחה אותו הוא רמות הסיכון לטייסים ולמטוסים. כשהוא קובע כי סיוע כזה יתחיל רק בשעה מסוימת, לאחר שתיגמר תקיפת הטיילים או לאחר שתושג פגיעה משמעותית ביכולתם, השיקול שלו נובע גם מיעילות הפעלת הכוח וגם משיקולי ביטחון.

רמות הסיכון היבשתיות נגזרות בדרך כלל מהערכה של יחסי הכוחות, של איכות מערכות הנשק, של תנאי הזירה ולעיתים של טווחי הביטחון. אולם רמות הסיכון ביבשה פחות מוגדרות ותלויות הרבה יותר באופן שבו מפרשים המפקדים במקום את המצב. תולדות צה"ל רצופות דוגמאות של מפקדים שנטלו רמות סיכון שאיש לא היה כופה עליהם מלמעלה, ונחלו הצלחה, ובצידן יש כמובן גם דוגמאות לנטילת סיכונים שהביאה לתוצאות קשות. בשני הכוחות מוסכם ומקובל - ואפילו נחשב לעיקרון חשוב - כי מצבי מצוקה, בעיקר מבצעי חילוץ, מובילים להחלטות שחורגות באופן משמעותי מרמות הסיכון המקובלות. כך, למשל, בחילוץ טייסים משטח אויב וכך כמעט בכל בעיה חמורה של חילוץ נפגעים תחת אש ביבשה.

צה"ל יצא למלחמת שלום הגליל כאשר התפר בין הכוחות בתחום הזה, כלומר הנוהל והסמכות לחרוג מרמות הסיכון במקרה של צורך בסיוע אווירי לחילוץ יבשתי או להפך, אינו סגור. מי יקבע כי מוצדק לסכן מטוסים וטייסים מעבר לרמות הסיכון המקובלות כדי לחלץ כוח יבשתי המצוי בסיכון גבוה מאוד ביבשה? העניין הזה היה במקרה הטוב מעורפל ולא מובהר דיו. הקושי הזה בכל עוצמתו התגלה בפרשת סולטאן יעקוב. אין הכוונה כאן לספר את הסיפור או לשפוט את עצם הפנייה לחיל האוויר או את העובדה שראו בהפעלת כוח מהאוויר את הפתרון המועדף לחילוץ הזה. זה חורג מתחום המאמר הזה. הכוונה היא רק להצביע על הקשיים שהתעוררו לאחר שהתקבלה ההחלטה על כך.

וכך העיד הקת"א באוגדה הרלוונטית, אל"ם בחיל האוויר: "בין 05:30 ל-06:00 הבנתי את הבעיה, הבנתי שמדובר בחילוץ וקיבלתי מידע מפורט למדי על השטח מהקמ"ן שישב לידי. גם העובדה שמדובר מעבר לקו כוחותינו הייתה ברורה לי.

הכתובת שלי זה המשל"ק בפיקוד. פניתי לשם, הסברתי את המצב, ביקשתי סיוע מתואם, ציינתי שתי מטרות, שהיו מתחמים שלפי הידע שבידי הגדוד היה ביניהם, ומטרות בהמשך על הציר צפונה מהמקום. הבחור שישב מולי הודיע לי כי התשובה שלילית, כי המקום עמוק, כארבעה קילומטרים בתחום אמ"ט חם, אם מערך הטיילים שוקם במשך הלילה. דרשתי את הממונה עליו. הוא הגיע ולאחר שיחה שאל אותי אם אני רוצה שיפלו לנו אווירונים. לדרישתי הזועמת הגיע מפקד המשל"ק, והוא אמר כי אינו יכול לסייע לי וכי העביר את הנושא הלאה. לאחר 20 דקות קיבלתי שוב תשובה שלילית. רק זמן קצר אחרי זה, כרבע שעה, נאמר לנו כי הסיוע אושר בהתערבותם של קצינים בכירים. למעשה דיברתי והסברתי פעם לתורן, אחר כך לאחראי על הקת"אים, אחר כך לאיש המטרות ואחר כך למפקד המש"לק".

ואיך זה נראה בבור? רמ"ח מבצעים אוויר מספר לנו בעדותו כי בסביבות 06:00, לאחר שהתקשר מפקד הגיס, הפך הנושא ל"משימה לאומית". ובלשונו: "אם י" אומר לי שמדובר במשימה לאומית, אז זו משימה לאומית בשבילי. עכשיו תבינו, זוהי תקיפה בתנאים הכי גרועים שיכולים להיות... זה באמ"ט, זה בתנאי זריחה לא טובים ועם הרבה אירודאות... לקחנו את הכוח שהיה בעצם מתוכנן לתקיפת הטיילים... מה שנאמר להם היה עיצור, אין תקיפת טילים, יש בעיה נוראית במקום מסוים... אתם הולכים, אתם תוקפים את שני הצירים... אחד עם פצצות, אחד עם החימוש כפי שהוא... שאלנו מי הטייסים ודרשנו להחליף להכי טובים, ואכן הוחלפו

בשני הכוחות, היבשה והאוויר, מוסכם ומקובל - ואפילו נחשב לעיקרון חשוב - כי מצבי מצוקה, בעיקר מבצעי חילוץ, מובילים להחלטות שחורגות באופן משמעותי מרמות הסיכון המקובלות

הטייסים... במשך חצי שעה אני אישית עוסק בכך כראוי למשימה לאומית... כרגיל כשלחוץ היו תקלות טכניות, ופה ושם משהו התפספס, והיה עוד קרב אווירי של רבע שעה באמצע, ובדרך התלבטות כשגילו הטייסים כי הם חולפים מעל לסוללות טילי SA-6, ובכל אופן ב-08:30 הם הצליחו להגיע. בתנאים שמדובר בהם זה יפה מאוד".

במענה לשאלה האם לא נכון שחיל האוויר תוקף גם באמ"ט, ושניתן היה לעשות זאת אילו היו מטרות מוגדרות, הוסיף רמ"ח מבצעים: "אנחנו הרי תוקפים את הטיילים באמ"ט, אז כנראה

אנחנו יכולים לתקוף באמ"ט. ההחלטה החשובה פה היא אם המשימה הזאת בעלת חשיבות עליונה או לא. אנחנו צריכים פרטנר כדי להתמודד איתו, כדי לשאול אותו את השאלה הזאת. אנחנו צריכים מפקד, איזה אבא שנגיד לו: תשמע, מבקשים אותנו לעבוד באמ"ט, אתה חושב שכדאי לטכך את בניך... האבא לא היה... הסנדק הזה לא היה, אז אני מחליט לבד".

למרבה המזל לא היו במלחמה הזאת מקרים נוספים כאלה. אבל אין ספק שהטעם המר שנשאר גם בכוחות היבשה וגם בחיל האוויר נבע מההרגשה שהייתה יכולת טובה הרבה יותר שלא מומשה בהעדר נוהל ומסגרת הולמת ומוסכמת של קבלת החלטות מחייבות במצבים מהסוג הזה.

סיכום

במלחמת שלום הגליל היה שיתוף הפעולה בין כוחות האוויר לכוחות היבשה בהיקף נרחב ביותר ובמגוון צורות גדול. אין ספק שלסיוע האווירי במלחמה הייתה תרומה גדולה וחשובה להצלחתם של מבצעי היבשה השונים.

תחושת ההחמצה, שהייתה משותפת גם לכוחות היבשה וגם לכוחות האוויר, לא נבעה מהעדר שיתוף פעולה, אלא מההרגשה כי בתנאים שבהם נוהלה המלחמה ניתן היה להפיק מהסיוע האווירי הרבה יותר, אילו היו שני הצדדים מודעים לחולשות מסוימות שהם לא התכוונו אליהן באופן מלא. אלה הם התחומים העיקריים שבהם התגלו החולשות:

- הבנת אורח הפעולה של האחר.
- הבנת סדרי העדיפויות של האחר.
- הזרמת המידע בין הצדדים לפני הביצוע ובמהלכו.
- מציאת האיזון הנכון בין הגמישות במתן הסיוע לבין יעילות הסיוע הניתן.
- העדר סמכות משותפת לכפיית חריגה ממגבלות הביטחון של כל אחד מהצדדים בנוגע לעצמו במקרים של מצוקה ושל סיכון המחייבים סיוע הדדי.

יש לקוות שמהזו מלחמת שלום הגליל נלמדו הלקחים, והחולשות האלה הן נחלת העבר. היות שאינני בטוח לגמרי שאכן כך המצב, אני מעז לקוות שהמאמר הזה אולי יעורר משנתם "דובים רדומים", ועימם את הטיפול בנושא.*

* המאמר נכתב באפריל 2001.